

Фізика і хімія наносистем

Робоча програма навчальної дисципліни (Силабус)

1. Реквізити навчальної дисципліни

Рівень вищої освіти	<i>Другий (магістерський)</i>
Галузь знань	<i>G Інженерія, виробництво та будівництво</i>
Спеціальність	<i>G8 Матеріалознавство</i>
Освітня програма	<i>Інженерія порошкових та композиційних матеріалів</i>
Статус дисципліни	<i>Вибіркова</i>
Форма навчання	<i>Очна (денна)</i>
Рік підготовки, семестр	<i>1 курс, 1 семестр (осінній)</i>
Обсяг дисципліни	<i>5 кредитів ECTS / 150 годин, лекції – 30 годин, практичні заняття – 16 годин, СРС – 104 години</i>
Семестровий контроль/ контрольні заходи	<i>екзамен / МКР</i>
Розклад занять	https://schedule.kpi.ua/
Мова викладання	<i>Українська</i>
Інформація про керівника курсу / викладачів	<i>Лектор: PhD, асистент Наконечний Сергій Олегович, nakonechny.serhiy@edu.kpi.ua Практичні роботи: PhD, асистент Наконечний Сергій Олегович</i>
Розміщення курсу	<i>Google Classroom</i>

2. Програма навчальної дисципліни

1. Опис навчальної дисципліни, її мета, предмет вивчення та результати навчання.

Навчальна дисципліна належить до переліку вибірових освітніх компонент підготовки освітньо-професійної програми (ОПП) підготовки другого (магістерського) рівня вищої освіти «Інженерія порошкових та композиційних матеріалів» 2026 року за спеціальністю «Матеріалознавство».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є особливості впливу нанорозмірності та поверхневих явищ, що виникають на границі поділу фаз в наносистемах, на фізико-хімічні та механічні властивості порошкових і композиційних матеріалів і покриттів з них при їх отриманні різними методами, в т.ч. методами порошкової металургії, для прогнозування їх властивостей в залежності від складу, структури, розміру елементів структури, для створення нових матеріалів з наперед заданими функціональними властивостями.

Вивчення навчальної дисципліни надає здобувачу можливість ознайомитися з сучасним рівнем наукових досліджень в області фізики та хімії наносистем, поглибити професійну підготовку в межах спеціальності та освітньої програми, здобути додаткові результати навчання. Цю дисципліну варто вчити для того, щоб стати конкурентоспроможним

фахівцем. Отримання матеріалів/покривів завтрашнього дня з підвищеними фізико-хімічними та механічними властивостями для екстремальних умов експлуатації – це утворення та розвиток наносистем. Для створення нових наноматеріалів та раціонального управління технологічними процесами необхідно володіти знаннями законів, яким підкоряються гетерогенні наносистеми, і умінням кількісно характеризувати і описати їх структуру та властивості. Отримані знання стануть в пригоді як у дослідницькій діяльності, так й у повсякденному житті.

Метою викладання навчальної дисципліни є підсилення у здобувачів вищої освіти компетентностей у відповідності до ОПП «Інженерія порошкових та композиційних матеріалів», 2026 року, а саме:

– здатність аналізувати вплив нанорозмірності та поверхневих явищ, що виникають на границі розділу фаз в наносистемах, на фізико-хімічні та механічні властивості порошкових і композиційних матеріалів та покривів з них при їх отриманні різними методами, в т.ч. методами порошкової металургії, та прогнозувати їх властивості в залежності від складу, структури, розміру елементів структури, для створення нових матеріалів з наперед заданими функціональними властивостями для певних умов експлуатації;

– здатність аналізувати роль розмірних ефектів в фізико-хімії наносистем та прогнозувати фізико-хімічні та механічні властивості наноматеріалів в залежності від розміру елементів структури, їх розподілу за розмірами для створення нових матеріалів з наперед заданими функціональними властивостями;

– здатність обирати сучасні методи дослідження структури, хімічного складу, фізико-хімічних та механічних властивостей наноматеріалів (порошкових, композиційних, керамічних, та ін.)

– здатність обґрунтовано обирати сучасні методи та технологічні варіанти отримання наноматеріалів та покривів з них для заданих умов експлуатації. з урахуванням вимог надійності, економічності, а також сфер застосування.

Студенти мають продемонструвати знання, що поглиблюють результати навчання:

– термінології (основні поняття та визначення);

– основних кількісних характеристик роздробленості речовини;

– основних специфічних ознак і класифікації дисперсних та наносистем і поверхневих явищ;

– ролі об'єму та поверхні в фізико-хімічних властивостях наноматеріалів, молекулярно-кінетичних властивостей наносистем та їх кількісних характеристик;

– факторів, що впливають на стійкість наносистем та їх еволюцію,

– особливостей поверхневих явищ на границі поділу фаз, термодинамічні параметри поверхневого шару;

– впливу нанорозмірності на реакційну здатність, розчинність речовини, рівновагу хімічної реакції, температуру фазових переходів;

– особливостей структурного стану та ролі розмірних ефектів в наносистемах;

– особливостей методів та технологічних варіантів отримання наноматеріалів;

– сучасних методів діагностики наносистем.

студенти повинні уміти:

- самостійно встановлювати зв'язок структури та властивостей в наноматеріалах;
- аналізувати та прогнозувати вплив розміру елементів структури та їх розподілу за розмірами на властивості наноматеріалів з метою їх керованої зміни та створення нових матеріалів;
- прогнозувати фізико-хімічні та механічні властивості наноматеріалів в залежності від , складу, структури, розміру елементів структури та їх розподілу за розмірами для створення нових матеріалів з наперед заданими функціональними властивостями;
- використовувати теоретичні знання для аналізу та пояснення фізичних і хімічних процесів, які відбуваються під час утворення, обробці та функціонування наносистем;
- обирати сучасні методи дослідження структури, хімічного складу, фізико-хімічних та механічних властивостей наноматеріалів (металевих, композиційних, керамічних, полімерних та ін.)
- обирати сучасні методи та технологічні варіанти отримання наноматеріалів для заданих умов експлуатації. з урахуванням вимог надійності, економічності та екологічних наслідків їх застосування, а також сфер застосування.
- враховувати вплив складу, структури та розміру її елементів, їх розподілу за розмірами на фізико-хімічні та механічні властивості матеріалів із різним ступенем дисперсності із наперед заданими функціональними властивостями;
- використовувати знання сучасних композитів і покриттів із матеріалів різного ступеня дисперсності, теорії і технології їх отримання для проектування і створення нових композитів і покриттів з необхідним комплексом експлуатаційних характеристик;

студенти повинні мати досвід:

- уявляти особливості впливу нанорозмірності та поверхневих явищ, що виникають на границі розділу фаз в наносистемах, на фізико-хімічні та механічні властивості порошкових і композиційних матеріалів і покриттів з них при їх отриманні різними методами, в т.ч. методами порошкової металургії.

2. Пререквізити та постреквізити дисципліни (місце в структурно-логічній схемі навчання за відповідною освітньою програмою)

Дисципліна базується на освітніх компонентах першого (бакалаврського) рівня вищої освіти інженерно-технічних спеціальностей.

3. Зміст навчальної дисципліни

Розділ 1. Характеристика наносистем

Тема 1.1. Вступ. Предмет та завдання курсу. Основні етапи розвитку нанонауки.

Тема 1.2. Загальна характеристика наносистем. Дисперсний та наностан речовини. Основні поняття та визначення. Класифікація дисперсних та наносистем.

Розділ 2. Фізико-хімічні особливості наносистем. Молекулярно-кінетичні властивості наносистем та їх стійкість

Тема 2.1. Фізико-хімічні особливості наносистем. Роль об'єму та поверхні в фізико-хімічних властивостях дисперсних матеріалів. Молекулярно-кінетичні властивості

наносистем, їх кількісна характеристика.

Тема 2.2. Стійкість наносистем та їх еволюція. Види стійкості наносистем.

Розділ 3. Поверхневий шар і поверхневі явища в наносистемах

Тема 3.1. Термодинамічні параметри поверхневого шару в наносистемах.

Тема 3.2. Вплив дисперсності на фізико-хімічні властивості наносистем.

Розділ 4. Особливості структурного стану та розмірні ефекти в наносистемах

Тема 4.1. Загальна характеристика структурного стану наносистем. Класифікація наносистем за топологічними ознаками Класифікація наносистем: за складом, розподілом та формою структурних складових. Структурні елементи.

Тема 4.2. Дефекти, поверхні поділу, пограничні сегрегації. Дислокації в малорозмірних об'єктах. Характеристика полідисперсності.

Тема 4.3. Розмірні ефекти в наносистемах. Розмірна залежність властивостей наноматеріалів.

Розділ 5. Методи та технології отримання наноматеріалів

Тема 5.1. Основні методи отримання наноматеріалів. Фізичні та хімічні методи отримання. Методи порошкової металургії.

Тема 5.2. Методи інтенсивної пластичної деформації. Тонкоплівкові технології модифікування поверхні.

Розділ 6. Діагностика наносистем

Тема 6.1. Комплексний підхід до дослідження наноматеріалів. Методи атестації структури та хімічного складу наноматеріалів.

Тема 6.2. Атестація механічних властивостей наноматеріалів. Методи визначення комплексу механічних властивостей наноматеріалів на мікро- та нанорівні.

4. Навчальні матеріали та ресурси.

Базові:

- 1. Юркова, О. І. Дисперсні системи та поверхневі явища в них [Електронний ресурс] : підручник для здобувачів ступеня магістр за спец. G8 Матеріалознавство / О. І. Юркова, А. В. Мініцький ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. – Електрон. текст. дані (1 файл: 7.56 Мбайт). – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2026. – 382 с. <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/79178>*
- 2. Мchedalov-Петросян М. О. Колоїдна хімія: підручник [Текст] / М. О. Мchedalov-Петросян, В. І. Лебідь, О. М. Глазкова, О. В. Лебідь, за ред. проф. М. О. Мchedalov-Петросяна. – 2-ге вид. випр. і доп. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 500 с.*
- 3. Скороход В. В. Фізико-хімічна кінетика в наноструктурних системах [Текст] / В. В. Скороход, І. В. Уварова, А. В. Рагуля. – Київ : Академперіодика, 2001. – 180 с.*
- 4. Маслюк В. А. Фізико-хімічні основи поверхневих явищ в твердих дисперсних системах [Текст] : навч. посіб. / Маслюк В. А., Лобода П. І., Мініцький А. В. – Київ : НТУУ «КПІ», 2012. – 212 с.*

Додаткові:

1. *Наноматеріали і нанотехнології: Навчальний посібник [Текст] / М. О. Азаренков, І. М. Неклюдов, В. М. Береснєв, В. М. Воєводін, О. Д. Погребняк, Г. П. Ковтун, О. В. Соболев, В. Г. Удовиський, С. В. Литовченко, П. В. Турбін, В. О. Чишкала. – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. – 323 с.*
2. *Наноматеріали, нанопокриття, нанотехнології: Навчальний посібник [Текст] / М. О. Азаренков, В. М. Береснєв, О. Д. Погребняк, Л. В. Маліков П. В. Турбін. – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – 209 с.*

Рекомендується ознайомитись зі змістом вказаних базових та допоміжних джерел, більш глибоко опрацювати рекомендовані викладачем розділи, що відповідають тематиці лекцій та/чи практичних занять..

Інформаційні ресурси:

1. www.scincedirect.com

Навчальний контент

5. Методика опанування навчальної дисципліни.

5.1. Лекційні заняття

Вступ. Організація очного/дистанційного навчання

Розділ 1. Характеристика наносистем.

Тема 1.1. Вступ. Предмет та завдання курсу. Основні етапи розвитку нанонауки.

Лекція 1. Вступ. Мета і завдання дисципліни. Виникнення та роль дисперсних матеріалів в історії еволюції людства. Історія формування галузі знань: основні етапи розвитку нанонауки. Стислий огляд основних питань дисципліни.

Тема 1.2. Загальна характеристика наносистем. Дисперсний та наностан речовини.

Основні поняття та визначення. Класифікація дисперсних та наносистем.

Лекція 2. Загальні відомості та характеристика дисперсних та наносистем. Основні поняття та визначення науки про наносистеми. Дисперсні та наносистеми як сукупність дисперсної фази та дисперсійного середовища. Основні кількісні характеристики роздрібненості речовини.

Завдання на СРС: Основні параметри геометричної структури дисперсних та наноматеріалів.

Лекція 3. Класифікація дисперсних та наносистем. Характеристика полідисперсності. Методи одержання дисперсних та наносистем.

Завдання на СРС: Методи одержання дисперсних та наносистем

Розділ 2. Фізико-хімічні особливості наносистем. Молекулярно-кінетичні властивості наносистем

Тема 2.1. Фізико-хімічні особливості наносистем. Роль об'єму та поверхні в фізико-хімічних властивостях дисперсних матеріалів. Молекулярно-кінетичні властивості наносистем, їх кількісна характеристика.

Лекція 4. Фізико-хімічні особливості наносистем. Роль об'єму та поверхні в фізико-хімічних властивостях дисперсних матеріалів. Молекулярно-кінетичні властивості

наносистем, їх кількісна характеристика та залежність від дисперсності.

Завдання на СРС: Осмос, осмотичний тиск, зворотний осмос.

Тема 2.2. Стійкість наносистем та їх еволюція. Види стійкості наносистем.

Лекція 5. Стійкість наносистем та їх еволюція. Види стійкості наносистем: термодинамічна, седиментаційна, фазова та поверхнева. Шляхи укрупнення частинок. Фактори стійкості.

Завдання на СРС: Умови термодинамічної стійкості наносистем.

Розділ 3. Поверхневий шар і поверхневі явища в наносистемах

Тема 3.1. Термодинамічні параметри поверхневого шару в наносистемах.

Лекція 6. Наносистеми та особливості поверхневих явищ. Роль об'єму та поверхні в фізико-хімічних властивостях матеріалів. Термодинамічні параметри поверхневого шару.

Завдання на СРС: Принцип Гіббса-Кюрі для твердих тіл.

Модульна контрольна робота, частина 1 (перелік питань на МКР у Додатку А).

Тема 3.2. Вплив дисперсності на фізико-хімічні властивості наносистем.

Лекція 7. Вплив дисперсності на фізико-хімічні властивості наноматеріалів: реакційну здатність, розчинність речовини, рівновагу хімічної реакції, температуру фазових переходів. Термодинаміка утворення нової фази. Кінетика утворення нової фази в системі "Р – Т".

Завдання на СРС: Керування ступенем дисперсності.

Розділ 4. Особливості структурного стану та розмірні ефекти в наносистемах

Тема 4.1. Загальна характеристика структурного стану наносистем. Класифікація наносистем за топологічними ознаками Класифікація наносистем: за складом, розподілом та формою структурних складових. Структурні елементи.

Лекція 8. Характеристика структурного стану наносистем. Класифікація наносистем. Елементи структури: частинки, кристаліти, зерна, шари, включення та пори в наноматеріалах. Полідисперсність. Геометричні параметри мікроструктури наносистем.

Завдання на СРС: Класифікація наносистем.

Тема 4.2. Дефекти, поверхні поділу, пограничні сегрегації. Дислокації в малорозмірних об'єктах. Характеристика полідисперсності.

Лекція 9. Дефекти, поверхні поділу (границі зерен/кристалітів, потрійні стики зерен, міжзеренний простір), пограничні сегрегації, пори в наноматеріалах. Дислокації в малорозмірних об'єктах. Особливості структурного стану наноматеріалів.

Завдання на СРС: Вплив розміру зерна на мікродефекти в наноматеріалах.

Тема 4.3. Розмірні ефекти в наносистемах. Розмірна залежність властивостей наноматеріалів.

Лекція 10. Розмірні ефекти в наноматеріалах. Залежність властивостей наносистем від розміру елементів структури. Розмірна залежність властивостей наноматеріалів (термічних, кінетичних, електричних, магнітних, оптичних, механічних).

Завдання на СРС: Фізичні причини специфіки властивостей наночастинок і

наноматеріалів. Вплив розміру елементів структури на магнітні властивості матеріалів.

Розділ 5. Методи та технології отримання наноматеріалів

Тема 5.1. Основні методи отримання наноматеріалів. Фізичні та хімічні методи отримання. Методи порошкової металургії.

Лекцій 11. Основні методи отримання наноматеріалів. Класифікація консолідованих ультрадисперсних та наноматеріалів за методами виготовлення та типу структури. Методи отримання нанопорошків. Характеристика та особливості основних методів отримання ультрадисперсних та нанопорошків.

Завдання на СРС: Синтез нанопорошків в умовах ультразвукового впливу. Хімічні методи отримання нанопорошків.

Лекцій 12. Особливості та специфічні вимоги щодо компактування нанопорошків. Методи компактування нанопорошків зі збереженням структурного стану та фазового складу.

Завдання на СРС: Динамічні, високоенергетичні і імпульсні методи пресування нанопорошків.

Тема 5.2. Методи інтенсивної пластичної деформації. Тонкоплівкові технології модифікування поверхні.

Лекція 13. Методи отримання наноматеріалів: методи інтенсивної пластичної деформації, контрольована кристалізація з аморфного стану, технологія плівок і покриттів.

Завдання на СРС: Технологія плівок і покриттів: хімічне осадження з газової фази; фізичне осадження з газової фази; електроосадження; золь-гель-технологія.

Модульна контрольна робота, частина 2 (перелік питань на МКР у Додатку А)

Розділ 6. Матеріали для нанесення покриттів

Тема 6.1. Комплексний підхід до дослідження наноматеріалів. Методи атестації структури та хімічного складу наноматеріалів.

Лекцій 14. Комплексний підхід до дослідження наноматеріалів. Методи дослідження структури наноматеріалів: рентгеноструктурний аналіз, електронна мікроскопія, скануюча зондова мікроскопія. Експериментальні методи визначення хімічного складу та структури поверхні. Спектральні методи дослідження.

Завдання на СРС: Можливості методів скануючої зондової мікроскопії щодо дослідження наноматеріалів.

Тема 6.2. Атестація механічних властивостей наноматеріалів. Методи визначення комплексу механічних властивостей наноматеріалів на мікро- та нанорівні.

Лекція 15. Атестація механічних властивостей наноматеріалів. Методи мікромеханічних випробувань для визначення комплексу механічних властивостей наноматеріалів на мікро- та нанорівні (методи індентування).

Завдання на СРС: Переваги методів локального навантаження щодо визначення комплексу механічних властивостей наноматеріалів та покриттів..

5.2. Перелік тем практичних занять

№ з/п	Тема заняття	Кількість ауд. годин
1.	Характеристика наносистем. Основні кількісні характеристики роздрібненості речовини: Характеристичний розмір, дисперсність, питома поверхня. Взаємозв'язок питомої поверхні та дисперсності	2
2.	Молекулярно-кінетичні властивості наносистем: тепловий рух, дифузія та їх кількісні характеристики	2
3.	Молекулярно-кінетичні властивості наносистем.; седиментація та її кількісні характеристики, дифузійно-седиментаційна рівновага	2
4.	Поверхневі явища. Поверхнева енергія та питома вільна поверхнева енергія (поверхневий натяг). Повна поверхнева енергія	2
5.	Особливості структурного стану наноматеріалів: Дефекти, поверхні поділу, границі зерен, потрійних стиків зерен, міжзеренний простір та їх об'ємна частка в наноматеріалах залежно від розміру зерен/кристалітів і ширини границь зерен	2
6.	Розмірні ефекти в наноматеріалах: розмірна залежність кінетичних властивостей наноматеріалів. Залежність ефективного коефіцієнту дифузії азоту та вуглецю в залізі від розміру зерна d та ширини границь зерен	2
7.	Розмірні ефекти в наноматеріалах: розмірна залежність механічних властивостей в високодисперсних матеріалах: твердість/міцність, характеристика пластичності	2
8.	Захист практичної роботи № 7	2
Всього		16

6. Самостійна робота студентів

Вид самостійної роботи студента	Кількість годин	Норма часу на підготовку, год.	Термін часу, год.
Підготовка до лекцій	30	1	30
Підготовка до практичних занять та опрацювання результатів	16	1	16
Підготовка до МКР	2	2	4
Виконання завдань на СРС та засвоєння додаткових питань			24
Підготовка до екзамену		30	30
Всього			104

7. Політика навчальної дисципліни.

Система вимог, які ставляться перед студентами:

- Тему пропущеного лекційного заняття студент повинен опрацювати самостійно шляхом написання конспекту.
- Завдання пропущеного практичного заняття студент повинен виконати в час, узгоджений з викладачем.
- У випадку пропуску заняття, коли виконується МКР (частина 1, частина 2), студент одержує для самостійного виконання завдання, рівноцінне пропущеному.
- під час усіх видів аудиторних занять забороняється використання мобільних телефонів у звуковому режимі, дозволяється обмежене використання месенджерів у беззвучному режимі. Під час практичних занять дозволяється застосування персональних комп'ютерів для пошуку інформації, використання власних ресурсів, тощо.
- умовою допуску до практичних занять є наявність у студента написаного протоколу, який складається з: номерів та назви практичної роботи; мети практичної роботи; теоретичних відомостей, до яких включають основні визначення та умовні позначення, порядок виконання роботи.
- перевірка правильності виконання завдань проводиться викладачем безпосередньо на занятті. Студенти можуть обробляти отримані на практичному занятті результати (виконувати розрахунки, аналіз одержаних результатів та формулювання висновків) самостійно вдома і надавати їх на перевірку викладачу на наступному занятті. За умови проведення практичних занять у дистанційному режимі оформлені протоколи практичних робіт із виконаними завданнями надсилаються викладачу на e-mail або в WhatsApp для перевірки упродовж тижня після останнього заняття за відповідною темою.
- результати виконаних практичних робіт оформлюються у вигляді звітів з застосуванням текстового редактора. Звіт супроводжується формулами, розв'язком задач, таблицями, графіками, елементами, які підтверджують виконання завдань та одержані результати. За дистанційної форми навчання перевірка правильності виконання завдання здійснюється під час заняття дистанційно із використанням WhatsApp чату. За дистанційної чи змішаної форми навчання звіт оформлюється в будь-якому текстовому редакторі і на перевірку надсилається на e-mail викладача або в WhatsApp. За звичайної аудиторної форми навчання звіт виконується в будь-якому текстовому редакторі і на перевірку надається у роздрукованому вигляді. Безпосередній захист відбувається у формі співбесіди, запитань-відповідей.
- перескладання модульної контрольної роботи (частина 1, частина 2) проводиться за взаємною домовленістю викладача та студента.
- перескладання екзамену проводиться під час додаткової сесії за положенням КПІ ім. Ігоря Сікорського відповідно до графіку перескладань, оприлюдненому на сайті НН ІМЗ ім. Є.О. Патона
- політикою дедлайнів передбачається необхідність своєчасного виконання завдань. Звіти з практичних робіт виконуються і подаються на перевірку не пізніше 2-х тижнів

з моменту завершення..

- усі учасники освітнього процесу: викладачі і студенти в процесі роботи вивчення дисципліни мають керуватись принципами академічної доброчесності, передбаченими «Кодексом честі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»» <https://kpi.ua/code>

8. Види контролю та рейтингова система оцінювання результатів навчання (PCO)

Види контролю

- Поточний контроль: практичні роботи, модульна контрольна робота (МКР).
- Календарний контроль: проводиться двічі на семестр як моніторинг поточного стану виконання вимог силабусу.
- Семестровий контроль: екзамен.

Умови допуску до семестрового контролю: виконання всіх практичних робіт та написання МКР щонайменше на 6 балів.

Поточний контроль

- Виконання 1-6 практичних робіт оцінюється ваговим балом – від 1 до 5, 7 робота – до 10 балів. Максимальна кількість балів за всі практичні заняття складає: $5 \text{ балів} \times 6 + 10 \text{ балів} \times 1 = 40 \text{ балів}$. Мінімально – 24 бали. Оцінюється самостійність виконання роботи, грамотність в оформленні та правильність виконання.
- Виконання модульної контрольної роботи оцінюється від 1 до 10 балів.

Критерії оцінювання та кількість балів за практичні роботи:

- робота виконана правильно та самостійно, звіт зданий з першого разу (відмінно) – 5(10) балів;
- робота виконана самостійно, але є неточності у розрахунках та оформленні (добре) – 4(8) бали(ів);
- робота виконана самостійно, але є помилки у розрахунках та оформленні, неповні відповіді на запитання (задовільно) – 3 (6) бали(ів);
- робота виконана не самостійно, є помилки у розрахунках та оформленні, незадовільні відповіді на запитання – 2(4) бали і менше.

До кожної практичної роботи студент повинен підготувати протокол, який складається із: номера; назви; мети; теоретичних відомостей, до яких включають основні визначання та умовні позначення; порядок виконання.

На занятті студенти після опитування допускаються до виконання практичної роботи. Після цього викладач проводить ознайомлення студентів із алгоритмом проведення практичної роботи та виконують її. У продовж тижня студенти дооформлюють протокол практичної роботи відповідно до вимог завдання і на наступному занятті її захищають.

МКР поділена на 2 частини, які проводяться у вигляді тестів на 6-му та 12-му навчальних тижнях. Максимальна оцінка за кожну МКР 5 балів, всього складає 10 балів за семестр. Мінімальна позитивна оцінка за МКР 3 бали, всього 6 балів. Бали знижуються за

неповні та неправильні відповіді.

Критерії оцінювання та кількість балів за кожну частину МКР:

- повна відповідь – 5 балів;
- неповна відповідь – 4 бали;
- неповна відповідь з неточностями – 3 бали;
- незадовільна відповідь – 2 бали. і менше

Календарний контроль

Календарний контроль (КК) проводиться двічі на семестр на 7 та 13 тижні, як моніторинг поточного стану виконання вимог силабусу. Для позитивного першого календарного контролю студент повинен отримати позитивні оцінки за захист практичних робіт № 1-3 (мінімальна позитивна оцінка 3 бали за кожну роботу, всього 9 балів за три роботи) та МКР № 1 (мінімальна позитивна оцінка 3 бали) і сумарна мінімальна позитивна оцінка 12 балів. Для позитивного другого календарного контролю студент повинен отримати позитивні оцінки за захист практичних робіт № 4–6 (мінімальна позитивна оцінка 9 балів за 3 роботи) та МКР № 2 (мінімальна позитивна оцінка 3 бали) і сумарна мінімальна позитивна оцінка 12 балів.

Семестровий контроль: екзамен, проводиться у письмовій, усній або змішаній формі, у кожному білеті три питання.

Умови допуску до семестрового контролю (мінімальний стартовий рейтинг): семестровий рейтинг не менше 30 балів за умови виконання усіх практичних робіт та кількості балів за видами робіт, відповідно.

Відповіді на екзамені оцінюються за 50-бальною шкалою, яка складається з балів, які студент отримує за відповіді на питання білету (максимально 15 балів за кожне питання білету; кожен білет складається з 3-х питань) та надання відповіді на 1 додаткове питання (максимально 5 балів). Тобто, $15 \text{ б.} \times 3 + 5 \text{ б.} = 50 \text{ балів}$.

Критерії оцінювання відповідей на питання білету на екзамені та кількість балів:

- 15-14 балів – повна відповідь (не менше 95 % потрібної інформації), студент демонструє повні і глибокі знання навчального матеріалу;
- 13-12 балів – достатньо повна відповідь (не менше 85 % потрібної інформації), студент демонструє хороші знання навчального матеріалу, є неprincipові зауваження;
- 11-10 балів – студент демонструє хороші знання навчального матеріалу, але є деякі неточності (не менше 80 % потрібної інформації);
- 9 балів – неповна відповідь (але не менше 60 % потрібної інформації), студент задовільно засвоїв теоретичний матеріал, але допускає суттєві неточності, щодо використання отриманих знань;
- менше 9 балів – незадовільна відповідь, незадовільне знання теорії (менше 60 % потрібної інформації) та відсутність вміння та навичок у вирішенні поставлених завдань, відповідь не відповідає умовам до «задовільно».

Оцінка за відповідь знижується – за принципові помилки у відповіді, за неповну відповідь, за неточності, за неправильне використання термінів.

Критерії оцінювання відповіді на додаткове питання:

- 5 балів – повна відповідь;
- 4 бали – достатньо повна відповідь;

- 3 бали – неповна відповідь;
- менше 2 балів – незадовільна відповідь.

Загальна кількість балів за відповідь на екзамені визначається шляхом підсумовування балів за відповіді на питання екзаменаційного білету та балів за відповідь на додаткове питання.

Рейтинг з дисципліни (РД) враховує роботу студента протягом семестру (стартові бали, максимально 50 б., мінімально 30 б.) та рівень знань і навичок, виявлених ним на екзамені (максимально 50 б., мінімально 30 б.). Після оцінювання відповідей на екзамені підсумовуються стартові бали та бали за екзамен, зводяться до рейтингової оцінки та переводяться до оцінок за університетською шкалою (табл.).

Таблиця відповідності рейтингових балів оцінкам за університетською шкалою:

Кількість балів	Оцінка
100-95	Відмінно
94-85	Дуже добре
84-75	Добре
74-65	Задовільно
64-60	Достатньо
Менше 60	Незадовільно
Не виконані умови допуску	Не допущено

9. Додаткова інформація з дисципліни (освітнього компонента)

- Студенти можуть отримати до 10 заохочувальних балів за сертифікати проходження дистанційних або онлайн курсів за тематикою дисципліни, творчі роботи (участь у олімпіадах, конференціях, конкурсах тощо), але підсумкова оцінка не може перевищувати 100 балів.
- Перелік питань, які виносяться на МКР (частини 1 та 2), знаходиться в Додатку А.
- Перелік питань, які виносяться на семестровий контроль (екзамен) знаходиться в Додатку Б.
- Практичні роботи плануються з максимальним використанням обладнання лабораторій ЦККНО «Матеріалознавство тугоплавких сполук та композитів» в структурі ННІМЗ ім. Є. О. Патона, яке застосовується при одержанні та дослідженні широкого спектру порошкових, композиційних матеріалів та покриттів.
- Результати навчання за даною дисципліною здобуті у неформальній/інформальній освіті, зокрема із використанням відкритих навчальних он-лайн курсів (Prometeus, Coursera тощо), визнаються за умови одержання відповідних сертифікатів. При цьому може бути перезарахований як освітній компонент повністю, так і його окремі складові (змістовні модулі, окремі теми, окремі практичні заняття). Можливість перезарахування (відповідність змісту дисципліни) та обсяг навчальних годин визначається викладачем для кожного конкретного випадку і здійснюється за

Фізика і хімія наносистем

процедурою, яка відповідає "Положенню про визнання в КПІ ім. Ігоря Сікорського результатів навчання, набутих у неформальній/інформальній освіті".

Робочу програму навчальної дисципліни (силабус):

Складено професором кафедри високотемпературних матеріалів та порошкової металургії, доктором технічних наук, професором, Юрковою Олександрою Іванівною

PhD, асистентом кафедри високотемпературних матеріалів та порошкової металургії
Наконечним Сергієм Олеговичем

Ухвалено кафедрою ВМПМ (протокол № 11 від 6 травня 2026 р.)

Погоджено Методичною комісією НН ІМЗ ім. Є. О. Патона (протокол № 7/26 від 19 травня 2026 р.)

Перелік питань, які виносяться на модульну контрольну роботу (МКР)

Частина 1:

1. Загальна характеристика дисперсних систем. Ознаки дисперсних систем, основні визначення та особливості. Наведіть приклади дисперсних систем.
2. Які характеристики є кількісною мірою роздрібненості речовини?
3. Надайте визначення дисперсності, питомої поверхні. Одиниці вимірювання.
4. Від чого залежить площа питомої поверхні? Як геометрія частинок дисперсної фази впливає на площу питомої поверхні?
5. За якими основними ознаками класифікують дисперсні системи?
6. Класифікація дисперсних систем. Надати приклади.
7. Класифікація дисперсних систем в залежності від розміру елементів/частинок дисперсної фази, за агрегатним станом дисперсної фази та дисперсійного середовища, за взаємодією між частинками, за міжфазною взаємодією, за топологічними ознаками.
8. Чим обумовлено різноманіття дисперсних систем?
9. Які методи диспергування матеріалів Ви знаєте?
10. Молекулярно-кінетичні явища в дисперсних системах. Надайте їх характеристику.
11. Яка природа броунівського руху частинок? Як характеризувати інтенсивність броунівського руху частинок?
12. Надайте визначення дифузії. Чи є процес дифузії оборотним і яким чином можливо повернення системи у вихідний стан? Що є рушійною силою процесу дифузії? Чим обумовлена дифузія? Який напрям має дифузія?
13. Фізична сутність коефіцієнту дифузії. Як розрахувати розмір частинок за коефіцієнтом дифузії?
14. Який зв'язок між середнім зсувом частинки та коефіцієнтом дифузії?
15. Надайте визначення седиментації. Коли відбувається седиментація? Як використовують явище седиментації?
16. На якому фізичному принципі засновано метод седиментаційного аналізу? З якою метою використовують ультрацентрифуги? Для яких систем застосовується седиментаційний аналіз у відцентровому полі, а для яких в гравітаційному?
17. Які сили діють на частинки, що осідають в процесі седиментації? Чому процеси дифузії та седиментації є конкуруючими?
18. Від чого залежить швидкість седиментації? Як можна прискорити седиментацію?
19. Що таке дифузійно-седиментаційна рівновага? Яким законом характеризується? В яких системах встановлюється седиментаційно-дифузійна рівновага?
20. В чому полягають відмінності структури поверхневого шару від структури внутрішнього об'єму? В чому причина виникнення надлишкової енергії поверхневого шару?
21. Надайте поняття поверхневого натягу як термодинамічної функції. Термодинамічний вираз для величини σ . Надайте силове та енергетичне визначення поверхневого натягу.
22. Пояснить, за рахунок чого виникає поверхневий натяг. Які сили відповідають за його

виявлення?

23. Правило фаз Гіббса для дисперсних та наносистем. В чому різниця з класичним правилом фаз Гіббса?
24. Яка форма тіла є найбільш термодинамічно стійкою? Принцип Гіббса-Кюрі. Принцип Гіббса-Кюрі для рідини. Яка форма є термостабільною для монокристала? Константа Вульфа.
25. Керування ступенем дисперсності: як отримати ультрадисперсні системи, грубодисперсні, полі- та монодисперсні системи?

Частина 2:

1. В чому полягають особливості структури наноматеріалів?
2. В чому полягають особливості структури границь зерен в нанокристалічних матеріалах?
3. Від чого та як залежить об'ємна частка міжзеренного простору, границь зерен та потрібних стиків зерен в нанокристалічній речовині? На що впливає?
4. Розмірна залежність (розмірний ефект) фізико-хімічних властивостей дисперсних систем. Як змінюються властивості матеріалів при подрібненні?
5. Для яких розмірів елементів структури розмірна залежність властивостей дисперсних систем проявляється найбільш інтенсивно? Чому?
6. Чи змінюються властивості матеріалу зі збільшенням ступеню роздробленості і чому?
7. З чим пов'язані розмірні ефекти (залежності) в наносистемах? Чому виникають розмірні ефекти?
8. Розмірна залежність термодинамічних та термічних властивостей наноматеріалів.
9. Вплив розміру кристалітів на реакційну та дифузійну здатність і каталітичну активність наноматеріалів.
10. Вплив дисперсності на механічні властивості наноматеріалів: розмірна залежність характеристик міцності та пластичності.
11. Класифікація основних методів отримання дисперсних та наноматеріалів за структурою (розмір елементів структури, розорієнтуванням границь розділу)..
12. Які вимоги повинні забезпечити методи отримання порошків та методи їх компактування для забезпечення наноструктурного стану?
13. Порошкова технологія отримання ультрадисперсних та наноматеріалів. Методи отримання наноматеріалів: методи порошкової металургії.
14. Методи консолідації нанопорошків.
15. Методи високоенергетичного подрібнення (методи ІПД) для отримання нанокристалічної структури.
16. Методи отримання ультрадисперсних та наноматеріалів: методи інтенсивної пластичної деформації.
17. Методи отримання об'ємних нано- та субмікроструктурних матеріалів.
18. Методи та технології отримання НМ: методи поверхневої інтенсивної деформації особливості методів, особливості структури.
19. Технології отримання НМ: тонкоплівкові технології модифікування поверхні.
20. Які матеріали отримують контрольованою кристалізацією з аморфного стану?

Перелік питань, які виносяться на семестровий контроль

1. Загальна характеристика дисперсних систем. Ознаки дисперсних систем, основні визначення, особливості. Наведіть приклади дисперсних систем.
2. Кількісні характеристики дисперсності.
3. Які характеристики є кількісною мірою роздрібненості речовини?
4. Надайте визначення дисперсності. Одиниці вимірювання.
5. Що таке площа питомої поверхні або «питома поверхня»? Яким чином визначається «питома поверхня», одиниці вимірювання?
6. Від чого залежить площа питомої поверхні? Як геометрія частинок
7. дисперсної фази впливає на площу питомої поверхні?
8. За якими основними ознаками можна провести класифікацію дисперсних систем?
9. Класифікація дисперсних систем за структурою. Надати приклади.
10. Класифікація дисперсних систем в залежності від розміру частинок дисперсної фази.
11. Класифікація дисперсних систем по виду (геометричній формі) дисперсної фази?
12. Класифікація дисперсних систем за агрегатним станом дисперсної фази та дисперсійного середовища. Чим обумовлено різноманіття дисперсних систем?
13. Скільки та яких комбінацій агрегатного стану дисперсної фази та дисперсійного середовища існує? Навести приклади.
14. Які методи диспергування матеріалів Ви знаєте?
15. Які властивості дисперсних систем відносять до молекулярно-кінетичних? Надайте їх характеристики.
16. Яка природа броунівського руху частинок? Як характеризувати інтенсивність броунівського руху частинок?
17. Надайте визначення дифузії. Чи є процес дифузії оборотним і яким чином можливо повернення системи у вихідний стан?
18. Що є рушійною силою процесу дифузії? Чим обумовлена дифузія? Який напрям має дифузія?
19. Фізична сутність коефіцієнту дифузії. Як розрахувати розмір частинок за коефіцієнтом дифузії?
20. Який зв'язок між середнім зсувом частинки та коефіцієнтом дифузії?
21. Надайте визначення седиментації. Коли відбувається седиментація? Як використовують явище седиментації?
22. На якому фізичному принципі засновано метод седиментаційного аналізу? З якою метою використовують ультрацентрифуги? Для яких систем застосовується седиментаційний аналіз у відцентровому полі, а для яких в гравітаційному?
23. Які сили діють на частинки, що осідають в процесі седиментації?
24. Чому процеси дифузії та седиментації є конкуруючими?
25. Від чого залежить швидкість седиментації? Як можна прискорити седиментацію?
26. Що таке дифузійно-седиментаційна рівновага? Яким законом характеризується? В яких системах встановлюється седиментаційно-дифузійна рівновага?
27. В чому полягають відмінності структури поверхневого шару від структури внутрішнього

об'єму? В чому причина виникнення надлишкової енергії поверхневого шару?

28. Надайте поняття поверхневого натягу як термодинамічної функції. Термодинамічний вираз для величини σ .
29. Надайте силові та енергетичні визначення поверхневого натягу.
30. За рахунок чого виникає поверхневий натяг. Які сили відповідають за його виявлення?
31. Правило фаз Гіббса для дисперсних систем. В чому різниця з класичним правилом фаз Гіббса?
32. Яка форма тіла є найбільш термодинамічно стійкою? Принцип Гіббса-Кюрі.
33. Принцип Гіббса-Кюрі для рідини. Яка форма є термостабільною для монокристала? Константа Вульфа.
34. Керування ступенем дисперсності: як отримати ультрадисперсні та наносистеми, грубодисперсні, полі- та монодисперсні системи?
35. Загальна характеристика структури НМ та її особливості.
36. Особливості структури границь зерен в нанокристалічних матеріалах.
37. Від чого та як залежить об'ємна частка міжзеренного простору, границь зерен та потрібних стиків в нанокристалічній речовині? На що впливає?
38. Розмірна залежність (розмірний ефект) фізико-хімічних властивостей дисперсних систем. Як змінюються властивості матеріалів при подрібненні до нанорозмірів?
39. Для яких розмірів елементів структури розмірна залежність властивостей наносистем проявляється найбільш інтенсивно? Чому?
40. Чи змінюються властивості матеріалу зі збільшенням ступеню роздробленості і чому?
41. З чим пов'язані розмірні ефекти (залежності) в наносистемах?
42. Вплив дисперсності (розмірна залежність) на термічні властивості матеріалів.
43. Вплив розміру кристалітів на термодинамічні властивості матеріалів.
44. Вплив розміру кристалітів на реакційну та дифузійну здатність і каталітичну активність.
45. Вплив дисперсності на механічні властивості матеріалів: розмірна залежність характеристик міцності та пластичності.
46. Методи отримання наноматеріалів. Класифікація основних методів отримання дисперсних та наноматеріалів за структурою (розмір елементів структури, розорієнтуванням границь розділу)..
47. Які вимоги повинні забезпечити методи отримання порошків та методи їх компактування для забезпечення наноструктурного стану?
48. Порошкова технологія отримання ультрадисперсних та наноматеріалів. Методи отримання наноматеріалів: методи порошкової металургії.
49. Методи консолідації нанопорошків.
50. Методи високоенергетичного подрібнення (методи ІПД) для отримання нанокристалічної структури.
51. Методи отримання ультрадисперсних та наноматеріалів: методи інтенсивної пластичної деформації.
52. Методи отримання об'ємних нано- та субмікроструктурних матеріалів.
53. Методи та технології отримання НМ: методи поверхневої інтенсивної деформації особливості методів, особливості структури.

54. Технології отримання НМ: тонкоплівкові технології модифікування поверхні.
55. Які матеріали отримують контрольованою кристалізацією з аморфного стану?
56. В чому полягає комплексний підхід до дослідження дисперсних матеріалів. Методи дослідження структури наноматеріалів.
57. Призначення методів скануючої електронної мікроскопії (СЕМ)?
58. Які задачі вирішують спектральні методи дослідження (ВІМС
59. ЕОС, РОР, ЯГР)?
60. Які задачі вирішують методами скануючої зондової мікроскопії (АСМ та СТМ)?
61. Які задачі вирішують методами польової іонної мікроскопії?
62. Призначення методів просвічувальної електронної мікроскопії (ПЕМ) та просвічувальної електронної мікроскопії високої роздільної здатності (ВРПЕМ).
63. Призначення методів рентгеноструктурного аналізу.
64. Які механічні характеристики наноматеріалів можна визначити методами інденування?